

आधी चांगला माणूस व्हा!

प्रसंग- अनुभूती शाळेत जैन कंपनीतील सहकाऱ्यांच्या मुलांसाठी झालेल्या शिबिरात मार्गदर्शन.

दि. ०९-०५-२००९, स्थळ - अनुभूती स्कूल, जळगाव

आपल्या कंपनीतील सहकाऱ्यांच्या मुलांसाठी दरवर्षी 'व्यक्तिमत्व विकास शिबिर' घेण्याची कल्पना आदरणीय भाऊंची. त्या शिबिरा निमित्त झालेले हे भाषण. प्रस्तुत सोहळ्याला उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठाचे कुलगुरू डॉ.के.बी.पाटील(अण्णासाहेब) यांची उपस्थिती लाभली. अण्णांच्या व्यक्तिमत्वाचा वेध घेत भाऊ विद्यार्थ्यांना जिज्ञासूवृत्तीचे महत्त्व लक्षात आणून देतात आणि सामाजिक बांधिलकीचेही भान देतात. 'द्वेषाने द्वेष वाढतो आणि प्रेमाने प्रेम' हे सदाचारी जगण्याचे सूत्र उदाहरणाद्वारे लक्षात आणून देता देता "स्वतःप्रगती जरूर करा, पण इतरांच्याही कल्याणाचा विचार विसरू नका", हा संस्कारही पेरतात.

सन्माननीय व्यासपीठ, आणि माझ्या नात- नातींनो,

कुतूहलानं भोवतालचं निरीक्षण करीत राहणं, सातत्यानं चिंतन, मनन सुरू ठेवणं हा जिज्ञासूवृत्तीचा एक महत्त्वाचा भाग आहे. शिक्षणात या प्रक्रियेचं फार महत्त्वाचं स्थान आहे. अनुभूती शाळा ह्याचं जिज्ञासेतून तुम्ही पाहिली. हे निसर्गरम्य वातावरण तुम्हाला नक्कीच आवडले आहे. तुमच्या मनातले भाव डोळ्यातून नि तुमच्या संपूर्ण हालचालीतून मला जाणवतात! तुम्ही व्यासपीठावर विराजमान झालेल्या मा. कुलगुरू साहेबांकडे पाहत आहात. ते तुम्हाला इतरांपेक्षा फार वेगळे दिसतात का? व्यक्तिमत्त्व पहा, समाधानी व्यक्ती लगेच लक्षात येते. चेहऱ्यावर शांतता आहे. उगाचच कोणतीही हालचाल नाही. एकूणच किती स्थिरता आणि व्यवस्थितपणा त्यांच्याठायी आहे. पहा त्यांचा साधेपणा, उंच कपाळ. या कपाळावर तुम्हाला त्यांचे नाव, पद कुठे दिसते आहे का? पहा जरा! 'मी कुलगुरू आहे', ही पाटी त्यांच्या कपाळावर कोरून ठेवली आहे का? तसे करण्याची गरजच नाही, कारण ते मुळातच गुरुकुलाचे कुलगुरू आहेत! (टाळ्या...) त्यामुळे त्यांना असल्या बाहेरच्या पाटीची गरज ती काय? तुम्हाला काही कुलगुरू मात्र असे दिसतील, ज्यांच्या एकूणच आविर्भावावरून जाणवतेच की ते कुलगुरू आहेत! (हशा...) आण्णांच्या राहणीमानात वागण्या-बोलण्यात एक सात्त्विकता आहे.

(२२८)

असाधारण असूनही साधारण राहणं हे एखाद्याच 'आण्णासाहेबांना' जमतं! (टाळ्या...) आण्णासाहेबांनी तुम्हाला आत्ता जी संस्कारांची शिदोरी दिली, ती तुम्ही आयुष्यभर जपून ठेवा, मनाशी पक्की खुणगाठ बांधूनच तसे जगा!

मित्रांनो, आणखी एक बाब तुम्हाला सांगतो, आजचे काम उद्यावर टाकून मोकळे होणारे आणि लोळत पडणारे, चैन करणारे आळशी महाभाग अनेक असतात. परंतु उद्याचे काम आज, आजचे काम आत्ता लगेच पूर्ण करायचे तेही अगदी मनापासून, आत्मा ओतून करायचे अशी जिद्द फार कमी लोकांमध्ये आता दिसून येते. वास्तविक मी उद्या मुंबईला जाणार आहे, हे कुलगुरुंना माहित होते. तसेच हा जो पालक भेटीचा योग आज आहे, तोही उद्या त्यांना साधता आला असता. म्हणून ते त्यांच्या नेहमीच्या विनम्रस्वरात मला म्हणाले, "भाऊ, मी आजच अनुभूतीत येतो, आपलीही भेट होईल, आपल्याशी चर्चा करता येईल आणि पालकांचीही भेट होईल".

मा. कुलगुरुंनी सांगितले की, तुम्ही खूप मोठी माणसे व्हायलाच हवे असे नाही. इंजिनियर, डॉक्टर, कुलगुरु, अगदी भवरलाल जैन झाला नाहीत तरी चालेल, पण एक मात्र करा आधी चांगले माणूस व्हा! (टाळ्या...) चांगला नागरिक होण्यासाठी पैशाशिवाय पर्याय नाही असेही नाही. त्यासाठी कुणाचा वशिला हवा, काहीतरी वेगळेच कौशल्य अंगी रुजलेले हवे, असेही नाही. चांगल्या वर्तनाकरिता कोण-कोणत्या गोष्टींची आवश्यकता आहे. यादी करायची का? तर मुळीच नाही. 'मनाची तयारी', 'इच्छाशक्ती' सगळ्यात महत्त्वाची बाब आहे.

आता मनाची तयारी करायची तरी कोणत्या पद्धतीने? उदाहरण देतो. दैनंदिन जीवनात मुला-मुलांची, मुली-मुलींची भांडणे होत असतात. घरात भावा-बहिणींचेही अधूनमधून भांडण होत असते. भांडण हा जणू जगण्याचा अविभाज्य भाग बनला आहे. ही भांडणे विकोपाला गेली तर, काय होऊ शकते, हे आपण पाहू. मी अनुभूतीच्या एका विद्यार्थ्याला काही कारणास्तव विचारले, "तुला जर कुणी विनाकारण थोबाडीत मारली तर तू काय करशील?" तो स्पष्टपणे म्हणाला, "मला एक मारणाऱ्याला, मी दोन थोबाडीत देईल!" (हशा...) त्याला जे योग्य वाटले ते त्याने मनात काही आणि ओठावर काही असे न करता प्रामाणिकपणे सांगितले.

मी मनात म्हणालो, याची आणखी परीक्षा पाहू. मी त्याला पुन्हा विचारलं, "त्याने आणखी दोन तुला लगावून दिल्या, तर? तू तर घाबरूनच जाशील." तर तो बहादुर

यावर म्हणतो कसा, “मी त्याला असा लंबा करीन, की तो माझ्या वाट्यालाच येणार नाही.”(हशा...) मी म्हटले, ”तुला हे शक्य तर होईल का? त्याला आणखी चव चढला तो आवेशात म्हणाला, “मै पंजाबी हूँ, दादाजी हमारे झुमेले में कोई पडता नही! गलतीसे भी किसीने बुरा भला कहाँ, या हाथ लगाया, तो हम उसे इतना पिटते है की, जिंदगीभर याद रखता है, मुझे किसीने दो-चार लगाई तो मै उसे गटरमें खूपस खूपसकर मारुंगा! (हशा...) उसकी छातीवर बैतुंगा!” मी त्याला म्हटले, “पण तो तुझ्यापेक्षा बलवान असला, तर करशील तरी काय?” त्यावर तो म्हणाला, “मेरे दोस्तों को बुलाऊंगा!” मी त्याला शांत करत म्हणालो, “अरे ऐसा करेंगे तो, स्कूलमें गँगवार चालू हो जायेंगा!” ‘टीट फॉर टॅट’, इट का जबाब पत्थर से उसे हे धोरण. अशाने द्वेष कमी होणार की वाढत जाणार?

मी विचार केला, आणखी एखाद्या विद्यार्थ्याला विचारून पहावं. एका विद्यार्थ्याला बोलावले विचारले, “तुझ्या बाबतीत हेच घडलं तर तू काय करशील?” तो शांतपणे म्हणाला, “दादाजी, मै उसको पुछूंगा, के भाई तुने मेरे को क्यू मारा?” मी म्हणालो, “त्याने तुझ्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केले तर, आणि पुन्हा तो तसेच करीत राहिला तर?” तो म्हणाला, “मै उसको दो-बार तो भी समझाऊंगा, मै बोलूंगा, तू मेरे को क्यो मार रहा है, भाई? पेहले मेरी गलती क्या है ये तो बता, गलती सुधार लुंगा, तुझसे माफी भी मांग लूंगा! लेकिन तू ये बार-बार थप्पड लगाना बंद कर दे! फिरभी तिसरी बार उसने वही गलती की, तो मै उसका हाथ पकड लुंगा! फिर उसे अपनी गलती का एहसास दिलावूंगा! क्यू मार रहाँ है, मुझको, बता, कारण बता. नही तो मै तेरा हाथ नही छोडूंगा!”

मला हाच पर्याय सर्वात जास्त योग्य वाटतो. समोरची व्यक्ती चुकते आहे, हे समजत असूनसुद्धा ती व्यक्ती वागते त्याप्रमाणे आपण न वागता, कणखरपणे त्या व्यक्तीला विचारण्याची हिंमत ठेवली पाहिजे की “तू असे का वागतो आहेस?” कोणाशी कसं वागावं, काय बोलावं? काय बोलू नये, हे सर्वस्वी ज्याच्या त्याच्या स्वतःच्या हातात आहे. माझे म्हणणे मात्र हेच आहे की, कायम चांगल्या विचारसरणीने, सकारात्मक वागणे यासाठी मित्रांनो, प्रशिक्षणाची गरज नसते. असे संस्कार आतूनच असावे लागतात.

सकारात्मकपणे वाटचाल करणाऱ्या, शून्यातून विश्व निर्माण करण्याचा प्रखर आत्मविश्वास असणाऱ्या कर्तृत्ववान व्यक्तींच्या आयुष्याचा आलेख रेखाटणारी चरित्रपर

पुस्तके, आत्मचरित्रे, संदर्भग्रंथ विद्यार्थ्यांनो तुम्ही निश्चितच वाचली असणार! चांगुलपणाचा शोध घेण्याची मोहिमच तुम्ही राबवली पाहिजे. जिथे जिथे चांगुलपणा दिसेल, ती उदाहरणे, त्या घटना, ते विचार पुन्हा पुन्हा वाचा. तुम्हाला खूप खूप प्रेरणा मिळेल. माझं निरीक्षण तुम्हाला सांगतो. माझ्या व्यवसायानिमित्त माझी जगभर भ्रमंती झाली. माझे जन्मगाव वाकोद ते थेट वॉशिंग्टनपर्यंत अनेक माणसे मी पाहिली, ओळखली, पारखली, जाणून घेतली. अनेकांमध्ये मला 'चांगुलपणा' चा सुगंध आढळला! (टाळ्या...) तुमच्या मनात येईल, भाऊ तर म्हणतात जगात चांगली माणसे आहेत. मग हे बॉम्बब्लास्ट, भ्रष्टाचार, खून दरवडे, जाळपोळ, अन्याय-अत्याचार का होतात? जगाची ही दोन्ही रूपे आहेत. चांगले आहे, तसे वाईटही आहे. त्यातल्या त्यात चांगुलपणाचे पारडे अजून तरी वजनदार आहे, म्हणून हे जग चालले आहे. कुठेतरी 'विश्वास' अजून शिल्लक आहे. ज्या क्षणी हा समतोल बिघडेल, समजा पृथ्वीवर प्रलय अटळ आहे. एकतर आपण या पृथ्वीचा, वसुंधरेचा खूप नाश करीत आहोत. पर्यावरण साक्षरता, हा अत्यंत महत्त्वाचा विषय आहे. विशेषतः तुम्ही विद्यार्थ्यांनी लहानपणापासूनच पर्यावरण जपण्याची प्रतिज्ञा घेतली पाहिजे आणि ती आचरणातही आणायला हवी.

अनुभूतीतला माझ्या नातवंडांशी म्हणजेच सर्व विद्यार्थ्यांशी मी दर रविवारी सकाळी मनमोकळेपणाने तासभर तरी संवाद साधत असतो. या संवादात, चर्चेत 'जगात वागावे कसे?' हा विषय प्रामुख्याने असतो. शिक्षकांच्या, हेड मास्तरांच्या तक्रारी हा विषय आमच्या चर्चेत कधीच नसतो. त्याचे कारण सूर्यप्रकाशाइतके स्पष्ट आहे. विद्यार्थी जेव्हा एखाद्या शिक्षक-शिक्षकेविषयी तक्रार करतो, तेव्हा विद्यार्थ्याला काय म्हणायचे आहे, एवढेच आपल्या लक्षात आलेले असते. एकच बाजू आपण पाहिलेली असते. मी अशा बाबतीत फार काळजी घेत असतो. जोपर्यंत दोन्ही बाजू मला स्पष्ट होत नाहीत, तोपर्यंत मी कोणताही निर्णय घेत नाही. म्हणून मी या मुलांना आधीच सांगून ठेवतो की, रविवारची आपली भेट तक्रारीचा पाढा वाचण्यासाठी नाही. तरीही त्या रविवारी एक वेगळीच घटना घडली. विद्यार्थ्यांनी आपआपसातील एक तक्रार माझ्या कानावर टाकली. एका विद्यार्थ्याने दुसऱ्या एका विद्यार्थ्याला गालात थप्पड लगावली होती. अशी चिडचिड करणाऱ्याला मी विचारले, "तू असे का केले?". तर तो मला म्हणाला, "मी त्याच्या अभ्यासाच्या टेबलजवळ गेलो, त्याला काही सांगू लागलो, तर हा माझ्याकडे वर मान करूनही पाहत नव्हता. मी थोडा वेळ बडबड केली, त्याला मोठ्याने विचारलेही, 'तू

का माझ्याशी बोलत नाही, माझ्याकडे असे दुर्लक्ष का करतो आहेस?’ तरीही तो माझ्याकडे पाहायलाच तयार नाही. माझा खूपच संताप झाला. मी सरळ त्याच्या गालात एक ठेवून दिली.”

मी त्याला म्हणालो, “तू त्याच्याशी बोलल्यावर, त्यानेही तुझ्याही बोललंच पाहिजे, हे कम्पलसरी आहे का? तुझ्या अशा वागण्यामुळेच तुझी प्रतिमा खराब होत चालली आहे. तू असेच वागत राहणार का? असे वारंवार होत राहिले तर तुझा वेगळा विचार करावा लागेल. शाळेची शिस्त पाळणारेच शाळेत राहतील” त्याला एकदम रडू रडू झाले. मी त्या विद्यार्थ्यांच्या वागण्या-बोलण्याबद्दल शाळेत अनेकांजवळ चौकशी केली. काही विद्यार्थी-विद्यार्थिनींना विचारले, आणि ‘त्याची चांगली बाजू आधी सांगा’ हे सांगितलं. अनेकांनी त्या विद्यार्थ्यांबद्दल चांगले तेच सांगितलं. त्याची मदत करण्याची वृत्ती, खिलाडूपणा हेच गुण सांगितले. आश्चर्य म्हणजे त्याने ज्या विद्यार्थ्याला मारले होते त्यानेही सांगितले, “दादाजी, तो आता माझ्या बाबतीत चुकला असेल, पण या आधी त्याने मला मदतच केली होती” माझ्या मनात कालवाकालव सुरू झाली. सर्वांच्या दृष्टीने चांगला आणि मदत करणारा हा विद्यार्थी, असा एकदम कसा चुकला असेल? मी दोघा विद्यार्थ्यांना माझ्यासमोर उभे केले. मारणाऱ्याला म्हटले, “तू याची माफ मागायला तयार आहेस का?” त्याने, “हो” म्हणून उत्तर दिले. ज्याने मार खाल्ला होता, त्यालाही विचारलं, “तू जैन आहेस, हा ही विद्यार्थी, जैन आहे. संवत्सरीच पर्व आहे. क्षमा-याचना या आठ दिवसात करायची असते. तू तुझं मन मोठं कर”, शेवटी तो विद्यार्थी म्हणाला, “मैने उसको माफ कर दिया,” अशा पद्धतीने तो विषय तिथेच संपला.

संस्कार, हा सर्वात महत्त्वाचा विषय आहे. आजी-आजोबा, आई-वडिल, शाळेतील शिक्षक यांच्यातला चांगुलपणा पहा. त्यांचे चांगले गुण फुले वेचावीत तसे वेचा. म्हणूनच कुलगुरुंसाहेबांचा आपणा सर्वांना संदेश आहे. ‘चांगला माणूस व्हा!’ मोठे होणे त्यातही चांगले असून मोठे होणे, मोठे झाल्यावरही चांगुलपणा टिकवून ठेवणे फार दुर्मीळ बाब आहे. (टाळ्या...)

सगळी मोठी माणसं चांगली असतात असं नाही, आणि सगळी चांगली माणसं मोठी होतात असेही नाही, चांगले राहणे, हेच सर्वात महत्त्वाचे.

एकाने आपले डोळे फोडले, तर आपणही त्याचे फोडणे म्हणजे जगात दोन आंधळे

निर्माण करणे आहे. द्वेषाचे विचार माणसाला आंधळे करून टाकतात. प्रतिकार करण्याचे मार्ग भिन्नभिन्न आहेत. म. गांधीजी तर म्हणत, “पाप्याचा तिरस्कार करू नका, त्याने केलेल्या पापाचा करा. त्याला तुमचा मित्र करा. त्याला हळूहळू समजावून सांगा” तरच ती व्यक्ती सुधारण्याला संधी आहे.

शत्रूच्या शत्रुत्वाला मिटवण्याचे दोनच मार्ग एकतर, त्याला शारीरिकदृष्ट्या संपवणे आणि दुसरा मार्ग समजावून सांगणे. आपण पहिला पर्याय जास्त योग्य मानला आणि शत्रूंना मारत राहिलो तर आपल्यालाही एकना एक दिवस कुणीतरी मारेलच!

शत्रूशी मैत्री करून शत्रुत्वच संपवून टाकायचे, मित्रत्वातून नवीन चांगले काही घडवून आणायचे, असा ध्यास आपल्या ठायी असावा. असे असले तरी जग सुधारण्याच्या फंदात मात्र पडू नये, आधी स्वतःला सुधरवणं सहज शक्य आहे, त्यामुळे स्वतःकडे आधी लक्ष द्यावे.

मित्रांनो, या कार्यक्रमाच्या स्थळी यायला मला १० मिनिटे उशीर झाला. वास्तविक कुलगुरू साहेब माझे मित्र असले, तरी ते आपल्याकडे येताहेत म्हटल्यानंतर मी स्वतः त्यांच्या स्वागतासाठी आधी हजर राहणं आवश्यक होतं. (टाळ्यांचा कडकटाट) तशी इच्छा मनात असूनही काही तांत्रिक अडचणींमुळे मला उशीर झाला. मी त्याबद्दल कुलगुरू साहेबांची आणि आपलीही क्षमा मागतो. मित्रांनो, झालेली चूक प्रामाणिकपणे मान्य करणे, हा एक चांगुलपणाचाच भाग आहे. पावलोपावली चांगुलपणाचाच अंगीकार करा. समजा गणितात चुकलात तरी चालेल. (म्हणून चुकायचा असं नाही!) (हशा...) पण चांगुलपणाच्या गणितात चुकू नका. तरच तुम्ही आयुष्याचं गणित बसवू शकाल.

मुले आणि मुली यांच्यावर होणाऱ्या संस्काराबाबत सरांनी उदाहरण दिले. आईकडून मुली खूप गुण उचलतात. आईची आज्ञा त्या पाळतात. मुले मात्र समोर हजर असले तरी आईच्या आज्ञेकडे दुर्लक्ष करतात. मुली आईच्या हाताखाली घडून मुलांपेक्षाही झपाट्याने पुढे निघून जातात. अशी अनेक पण महत्त्वाची कारणे या संदर्भात सांगता येतील. फक्त माझी एकच विनम्र सूचना आहे, एकमेकांशी तुलना करीत जगू नका. मुले-मुले आहेत, मुली-मुले आहेत ज्याचं त्याचं अस्तित्त्व, ज्याच्या त्याच्या जागी श्रेष्ठ आहे. नॅनोकारचा हा कारखाना नाही की, सगळीच मॉडेल्स सारखी! (हशा...) स्वतःच्या प्रगतीबाबत महत्त्वाकांक्षी असताना इतरांच्याही कल्याणाचा विचार विसरू नका, एवढाच एक संदेश समारोपात देतो. तुम्हाला प्रेरणादायी शुभेच्छा !!

जय हिन्द ! जय महाराष्ट्र!

(२३३)